

■ JEGYZETEK

1. Ripp Zoltán: *Eltékozolt esélyek? A rendszerváltás értelme és értelmezései*. Napvilág Kiadó, Bp., 2009; Laki László: *A rendszerváltás, avagy a „nagy átalakulás”*. Napvilág Kiadó, Bp., 2009; Wéber Attila: *Metamorfózisok. A magyar jobboldal két évtizede*. Napvilág Kiadó, Bp., 2010; Héthy Lajos: *Civil beszéd vagy „párt-beszéd”? Az érdekegyeztetés ma*. Napvilág Kiadó, Bp., 2010; Fleck Zoltán: *Változások és változatlanóságok. A magyar jogrendszer a rendszerváltás után*. Napvilág Kiadó, Bp., 2010; Ferge Zsuzsa: *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek. Adalékok a rendszerstruktúra és a társadalmi struktúra átalakulásának dinamikájához*. Napvilág Kiadó, Bp., 2010; Krémer Ferenc: *Rossz döntések kora. Rendszertpolitikai tévelygések a rendszerváltás első húsz évében*. Napvilág Kiadó, Bp., 2010; Andor László: *Eltévedt éllóvas. Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában*. Napvilág Kiadó, Bp., 2010; Sipos Balázs: *Média és demokrácia Magyarországon. A politikai média jelenkortörténete*. Napvilág Kiadó, Bp., 2010; Egy Gábor: *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitika és nemzetfelelőtlenség Magyarországon a rendszerváltás óta*. Napvilág Kiadó, Bp., 2010.
2. Ferge Zsuzsa: *Lehet-e másként? Mozgó Világ* 1988. 14 (1). 66–69.
3. Laki László: i. m. 78–79.
4. Ferge Zsuzsa: i. m. 84.
5. Egy Gábor: i. m. 159–170.
6. Uo. 180.
7. A politikai/polgári nacionalizmus és az etnikai/kulturális nacionalizmus szembeállítás mint analitikus keret elterjedt a nacionalizmuskutatásban, bevezetése Hans Kohn nevéhez kötődik. A tézist sokan támadják, rámutatva, hogy az ilyen típusú polarizáció nem felel meg a realitásnak, az államok jelentős része mindkettőre támaszkodik (a legtisztább polgári nacionalizmus is tartalmaz kulturális elemeket).

KELET-KÖZÉP-EURÓPAI UTAZÁS AZ ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIÁK EURÓPÁJÁBA

Lőrincz Csaba: *A mérték. Egybegyűjtött írások tőle és róla*

■ Lőrincz Csaba-életrajzi kötet jelent meg 2010-ben a Pro Minoritate Alapítvány és a Méry Ratio Kiadó gondozásában *A mérték* címmel. A kötetben tőle származó, illetve róla szóló írásokat találunk. Lőrincz Csaba a Fidesz egykori külpolitikai szakértője, az előző Orbán-kormány idején pedig a Külügyminisztérium Közép- és Délkelet-Európát felügyelő helyettes államtitkára volt, aki 2008-ban váratlanul és igen fiatalon, mindössze negyvenkilenc esztendősen távozott az élők sorából.

A könyvet lapozgatva a potenciális olvasók lehetséges olvasataim gondolkodom. Az, hogy mit jelent azok számára, akik többé-kevésbé jól ismerték őt, nem okoz különösebb fejtörést. Sokan közülük e kötetben is rendkívül szívélyesen emlékeznek meg róla: Németh Zsolt *Mr. Autonómiaként*, mások a magyar nemzetpolitika sűrű eminenciásaként

emlegetik, aki rendkívüli következetességgel dolgozott a magyar kisebbségvédelem ügyén. Ők e lapokon minden bizonnyal egy közösen alakított vagy legalábbis közösen gyakran megvitatott történetet látnak viszont. Mások számára – gondolok itt egy viszonylag széles erdélyi közönségre (is), amely a bálványosi, később tusnádi szabadegyetemek alkalmával, illetőleg a státustörvény kapcsán szerezhetett tudomást személyéről és munkásságáról – a kötetben felsorakoztatott írások egy általuk végigkövetett nyilvános politikai diskurzust idéznek fel. E perspektívában az életrajzi kötet egy további, *dokumentáris* funkcióval egészül ki, hiszen egy tranzitkorszak mintegy két évtizedét fogja át a nyolcvanas évek derekától 2008-ig.

Azt gondolom viszont, hogy tévedés volna e dokumentarista érdeklődés által vezet-

ve venni kézbe a válogatást, hiszen funkciójában fogva nem a magyar külpolitika történetét kínálja, mint ahogyan az sem volna helytálló következtetés, ha Lőrincz Csaba történetét mint a Fidesz külpolitikájának történetét tekintenénk. Úgy vélem, a szerkesztői intenciók is egy másfajta logikát követnek. Az egykoron Sepsiszentgyörgyről elszármazott fiatal bölcsész szemléletmódján keresztül képezik le egy tranzitkorszak lefolyását: egyrészt a kommunista rezsim totális rendszerében élhető intellektuális élet ideáltípusát, vagyis az (elrettentően) tipikus rajzolja fel, másrészt pedig az alkotmányos demokráciák gyakorlata felé orientálódó Magyarország külpolitikájának alakulási folyamatába engednek betekintést Lőrincz Csaba írásain keresztül. E mozzanatban válik életsorsa az atipikus történetévé.

E perspektívának köszönhetően az elmúlt húsz esztendő nemzetstratégiájának egy sajátosan pozicionált vázát kapjuk, amelynek történeté alakítása az olvasótól is tisztas intellektuális erőfeszítést igényel, hiszen az írások a külpolitikai stratégiai cselekvés irányait értelemszerűen úgy jelölik ki, hogy a keletkezésükkor letapintható nemzetközi és szomszédosági, illetőleg a fennálló belpolitikai viszonyokra, tendenciákra reflektálnak. Ekként az írások vonatkoztatási pontokat kínálnak egy történet számára, amely végül – vagy legalábbis az ennek megkonstruálására irányuló igény – az olvasóban születik meg.

Lőrincz Csaba történetében négy fontosabb állomás jelölhető ki – e logika mentén szerveződnek a kötetbe válogatott írásai. Az első, 1980–1986 közti időszakból az egyetemi tanulmányait végző, majd tanárkodó bölcsész irodalmi és filozófiai esszéiből, valamint fordításaiból találunk válogatást. E korai időszak sokatmondó záró mozzanataként közlik a Limes Kör 1986. november 10-i, egyébként utolsó vitája jegyzőkönyvének részletét. Lőrincz Magyarországra való költözésének érzelmi-tapasztalati hátterét firtató kérdésre válaszolva a *kudarcot* mint nemzetkének meghatározó egzisztenciális tapasztalatát jelöli meg a rezsimmel szembeni értelmiségi ellenállás vitaestjén. E kudarc felhajtóereje készíti a Budapestre való tá-

vozásra, és viszi őt a negatív cselekvés, vagyis az ellenállás irányából – szerencsés történelmi körülmények folytán – a pozitív cselekvés irányába. A jegyzőkönyvrészlet által megidézett mozzanat mögötti terhes tapasztalati háttérhez hozzáférést a kötetben található interjúk és gyászbeszédek kínálnak, illetve Lőrincz Csaba és a szekuritáté viszonyát felvázoló Borsi-Kálmán Béla által készített összeállítás biztosít. Az ellenállás és a kudarc élményének kapcsolatát illetően Borsi-Kálmán jellemzésénél aligha találunk jobbat: „[e kapcsolat] olyan, mint cseppben a tenger! Semmiben sem különbözik a többi sok tízezer, mondjuk az 1948 és 1963 között lepergett másfél évtizedben született romániai magyar férfi és nő léthelyzetétől – és akár modellezhető sorsvázlatától.” Ezen életérzés elemi elutasításában gyökerezik egyrészt az alkotmányos demokráciák iránti erőteljes elkötelezettség, másrészt pedig az a zárkózottság és mértéktartás, amely ezt az embert – barátai és ellenfelei szemében egyaránt tiszteletet parancsolóan – jellemezte. Lőrincz Csaba intellektuális hozzáállását és stratégiai állásfoglalását jellemző fegyelmezettségét és mértéktartását idézi a kötet címe is.

1987-től kezdődően gyökeresen új korszak – a pozitív cselekvés időszaka – vette kezdetét életében. Ebben az évben került kapcsolatba a Fiala Demokraták Szövetségének tagjaival, és ez döntő mozzanatnak bizonyul pályáján. Ez az időszak lényegében politikai események, helyesebben folyamatok logikája mentén tagolható három szakaszra. Az 1987–1997 közötti időszak az átmenet, az útkeresés ideje: a kelet-közép-európai posztkommunista tömb számára az alkotmányos demokratizálódás útjára lépés, a Fidesz történetében pedig az elvi-konceptuális kérdések kikristályosodásának időszaka. E folyamatba kapcsolódik be Lőrincz Csaba, aki kezdettől markáns szerepet játszik a Fidesz külpolitikai stratégiájának kialakításában, amely az európai integráció, az euroatlanti csatlakozás és a térség stabilizáció biztosításának célkitűzései mellett további törekvésként – elhatárolódva a magyar nemzet politikai terminusokban való definiálásától – felelősséget vállal a határon kívüli magyarságot illetően.

Azt hiszem, intellektuális szempontból mindenképpen ez a szakasz a legizgalmasabb az elmúlt húsz év történetében, hiszen a külpolitikai célkitűzések számára elméleti megalapozást és gyakorlati, politikai és jogi garanciákat kellett keresni. Lőrinczet magát is élénken foglalkoztatták az autonómiák Nyugaton honos rendszerének, illetőleg a kisebbségvédelem elvi megfontolásainak importálhatósági lehetőségei, ami lényegében a nemzeti kisebbségekhez tartozó egyének jogainak biztosítására korlátozódott, beleértve a nemzeti identitás vállalásának jogát. Ehhez képest azonban a kisebbségvédelem maximumát célozta meg: az egyéni jogok biztosítása mellett lényegesnek tartotta a kollektív jogok instituálását, a nemzetközi kapcsolatokban az önálló jogalanyiség elismerését, valamint az önkormányzathoz való jog foganatosítását. Úgy vélte, a régi, azaz a történelmi és az új típusú, azaz a migráció nyomán létrejött európai kisebbségek helyzetének tanulmányozása nyomán távlatilag van lehetőség az egységes európai kisebbségvédelmi rendszer kidolgozására. Több szempontból is hasznosnak látszott a kérdést Közép-Európa politikai kereteire vonatkoztatva felvetni, egyrészt mivel a nacionalizmus e változatának régióspecifikus voltát emelte ki, amely jellegében olyan természetű, hogy az európai integrálódás, vagyis az alkotmányos demokráciák kialakulásának és megszilárdulásának ellenében hat, másrészt pedig mivel közös tárgyalási alapot biztosít a szomszédos, érintett államokkal. Lőrincz egy liberális logika szellemében érvelt amellet, hogy a térséget uraló nacionalizmusokat a kollektív jogok rendszerére alapozott önkormányzatisággal meg lehetne fékezni, ezáltal hozzájárulva az egyéni szabadság, illetőleg a térség biztonságának és stabilitásának a növeléséhez.

Mai olvasatban egy ilyesfajta elgondolás utópisztikusnak tűnik. A kilencvenes évek elején is idealisztikusnak számított, de nem volt irreális. Az exkommunista blokk magyar kisebbségek által lakott államai – Románia kivételével – felbomlófélben voltak, és a létrejövő fiatal államok – gondoljunk Ukrajna, Szlovákia, Szerbia esetére – nemzetépítési törekvései, valamint önálló álla-

misági tapasztalatának hiánya komoly veszélyt jelentett az ott élő magyar kisebbség nemzeti identitására nézvést. A kelet-közép-európai nacionalizmus a kilencvenes évek folyamán azonban nem csupán a kisebbségek asszimilációjának problémájaként jelentkezett, hanem úgy tűnt – és ez biztosított erős tárgyalási alapokat egy kisebbségvédelmi rendszerre vonatkozó elgondolás számára –, kockáztatja az egységesülő Európa békéjét és stabilitását is. E tényező magyarázza, hogy a kilencvenes évek politikai diskurzusaiban ilyen intenzitással jelenített meg az európai kisebbségvédelem problémája, illetőleg későbbi visszaszorulására is magyarázatot kínál az a tény, hogy a közvetlen geopolitikai instabilitás veszélyének elhárulása nyomán a kérdés nemzetközi szinten aktualitását veszítette.

E sajátos nemzetközi helyzet logikája mentén alakította a Fidesz külpolitikai stratégiáját, amelynek eredményei 1998 és 2002 között válhattak igazán látványossá, az első Orbán-kormány négy éve idején. Lőrincz Csaba több korábbi írásában is kritikával illette a térségben német–lengyel mintára foganatosított alapszerződéses gyakorlatát. Alternatív megoldásként ő egy szerződéses nemzetkonceptiót javasolt, amelyre vonatkozó ötletét 1999 őszén bocsátották nyilvánossá elé. A közbeszédben Státustörvényként elhíresült tervszöveggel nem titkolt szándéka a határon túli magyarok önszerveződésének előmozdítása volt (érveit részletezéséhez lásd *Nemzeti érdekek érvényesítése Magyarország csatlakozása során az euroatlanti államok közösségéhez* címmel 2002-ben írott, e kötetben is szereplő tanulmányát). A tervezet kiterjedt nyilvános vitához vezetett a magyar bel- és külpolitikában egyaránt, amelyet a kötetben Kántor Zoltán rendkívül részletesen ismertett *A státustörvény módosítása* című írásában. E vitának köszönhetően meglehetősen fontos elvi hozadékot könyvelhetünk el az európai kisebbségvédelmi eszmény alakulásának vonatkozásában. Ugyanis a Magyarország és Románia közti diplomáciai feszültségek eredményeként a Velencei Bizottság a határon túli nemzetársak támogatásának kérdésével kapcsolatosan rögzítette azon elvet,

miszerint az államoknak lehetőségük van egyoldalú intézkedések foganatosítására nemzeti kisebbségeik védelme érdekében.

A 2002–2008 közti terjedelmes időszak vonatkozásában mindössze egy aspektust emelek ki Magyarország külpolitikájának a határon túli kisebbségekkel való viszonyát illetően. Nevezetesen, hogy a magyar politikai pártok felfedezték a határon túli magyarság kérdésében rejlő belpolitikai szempontból hasznosítható tartalékokat. Ez a fejlemény egy olyan folyamat következménye, amelyről Lőrincz Csaba kimondottan óvott 1993-ban közzétett *Tudnivalók a környező országba látogató fideszeseknek* című szövegében. Álláspontja, úgy tűnik, másfél évtized távlatában sem változott meg e tekintetben. Jellemzően idealista volt, de nem naiv: tisztában volt azal, hogy politikai kérdésekben nem a filantropia, hanem a jól körülhatárolható érdek jut kifejezésre – ennek bekalkulálására szólítja fel a határon túli magyar politikai szervezeteket. Utolsó kéziratában (véltetően 2007 végén) a következőképpen zárja kritikai fejtegetéseit: „A határon túli magyar szervezetek teniszezni próbálnak azon a pályán, ahol a magyarországi pártok futballoznak. Mivel nincs sok esély arra, hogy az utóbbiak a tenisz sza-

bályainak alkalmazására térjenek át, ha játékban akarnak maradni, a határon túliaknak is el kell kezdeniük futballozni.”

Végezetül meg kell említenem, hogy a fentiekben vázolt gondolatmenet pusztán egyetlen aspektus mentén követi végig Lőrincz Csaba tevékenységét. Nem térek ki például a magyarországi kisebbségi kérdés kapcsán kifejtett munkásságára, mint ahogyan arról sem írok, hogyan vélekedett pártpolitikai kérdéseket illetően, illetőleg adós maradok a kontinensen lezajló atrocitásokról készített elemzéseinek szemlélésével. Mindössze egy lehetséges értelmezési keretet vázlok fel, és bízom abban, hogy ezáltal elértem a legambiciózusabb célt, amit recenzens kitűzhet: nevezetesen, hogy az olvasó kézbe vegye a munkát.

Lőrincz Csaba gondosan kerülte a rivaldafényt – vagy ahogyan Németh Zsolt fogalmaz: „amitől azonban mindig berzenkedett, azok a mítoszok voltak”. Vélhetően a személye körüli mítoszeremtéssel szemben is ellenérzéseket táplálna. Tekintsük talán munkásságát egyszerűen egy kelet-közép-európai utazás tervének az alkotmányos demokráciák Európája felé.

Ferencz Enikő

SZÓLAMOK

Kántor Lajos: *Barátom a malomban*

■ Kántor Lajos a Noran Libro kiadásában megjelent *Barátom a malomban* című könyve alcíme szerint „Négykezes Csiki Lászlóval”. A „négykezes” zenei műszo, a zeneszámot két személy egy zongorán adja elő. Kántor Lajos könyve valóban „négykezes”, hiszen saját és Csiki László szövegeiből épül fel, a saját azonban valamennyire alárendeltje a másik szövegeinek, minthogy sok helyütt a másikhoz igazodik, a másik szólamára válaszol, a másik kezdeményezéseit folytatja, vagy azoknak megjelenési és más körülményeit írja körül. Érthető ez, hiszen Kántor Lajos a nála hét évvel fiatalabb, korán elhunyt Csiki Lászlónak állít emléket a

könyvvel; Csiki László emberi alakja, életrajzának küzdelmes fejezetei, szövegeinek, verseknek és prózarészleteknek, ankétokra adott válaszainak, esszéinek és leveleinek világa jön elő a könyv lapjairól; így élt és írt Csiki László, így beszélgetett és levelezett, így tervezett és szenvedett – ezt mondja el Kántor Lajos könyve, a *Barátom a malomban*. Azért „négykezes”, mert benne Kántor Lajos mellett Csiki is megszólal; hangjuk nem azonosul, az azonosításra Kántor nem is törekedett, pedig megtehetette volna, hiszen életük és szellemrajzuk sokszor keresztezte és talán ki is egészítette egymást, ahogyan a négykezes zeneműben is az egyik szólamra